

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 4

---

(73)

НБ ПНУС

282890

БІБЛІОТЕКА

Ім. Григорія Сковороди
Львівського національного університету

№ 282890

Г. ГРЕБЕНЮК

Покутська група письменників

Питання про Стефаникову школу ще не розв'язане. Та література, що є, не дає остаточної відповіді. Творчість покутських письменників ще тільки досліджують. Отже й ця стаття є спроба просіяти й підсумувати те, що написали про цю групу й подати свої скромні міркування на тлі тодішньої галицької дійсності без пристрасти й без упереджень.

В 80-х р. р. у Галичині панує феодалізм, але вже й буйно розцвітає торговий і промисловий капітал. Руйнуються дрібні господарства, димарі з фабрик та заводів продираються в небо, йде невпинна пролетаризація села; менші господарства конденсуються в руках багатіїв. Селяни від тяжкої нужди емігрують до Канади. „Між двома класами розіп'ята Галичина. Ще під гнітом поміщиків і вже на початку капіталістичної експлуатації“. Ще смочче старий паразит-поміщик і вже простягає лапи новий — буржуазія.

... „Галичина увійшла в систему капіталістичного господарства, вже починається розвиток промисловости в нафтових районах, концентрація земель і павперизація селянства: замість бути „Газдою“ хазяїном, мусить галицький хлоп спродувати на „ліцитації“ свою халупу й іти в найману. З газди стає „халупником“, а далі — цілковита руїна патріархальної родини, втеча в осоружне місто на заробітки дорослих, здорових, молодих, а старі наймають куточок халупи, стають із халупників — „комірниками“... Останній крок — на Бориславські копальні, або на еміграцію. Так чи інак — вступ до армії пролетаріату“¹⁾.

В ідеологічній структурі — те саме змагання старого з новим. Іде сильна боротьба поміж драгоманівцями й прихильниками буржуазної культури (Куліш і інш.). Відбуваються з'їзди народолюбницької інтелігенції, тощо. У вирі цієї боротьби зростає нова група письменників, — „Молода Україна“, що береться малювати сільське життя. До неї складовою частиною входять покутяни — Мартович, Стефаник, Черемшина. Покутська група письменників стоїть окремо від старих прозаїків-модерністів (Кобилянська, Яцків), від старих реалістів (Франко й інш.). „Всі вони продовжували по суті те саме трактування галицького села, якого початки поклав ще Франко своєю „Лесишиною челядкою“ та „Бориславськими оповіданнями“²⁾. Соціалістична критика дає вказівки цій групі, де шукати контрастів і конфліктів для творів. „Знали краще селянське життя й малюють його... Не зупинялися перед ніякою драстичністю, перед зіпсуттям і неморальністю“³⁾.

Хоч і близько вони стоять до Франка в ідейному відношенні та однаково трактують село, але поміж ними велика різниця. Що ж

¹⁾ Коряк — Вступ до „Кленових листків“.

²⁾ Зеров — Вступ до „Село вигибає“.

³⁾ Франко — Л. Н. В. 1904 — 11 кн.

нового, одмінного вносить ця група в літературу? — А ось що помітив і відзначив сам Франко в полеміці з Русовою:

„Письменники нові не тим, що дали картини сучасної нужди та здирства, такі картини давали й П. Мирний та Левицький. Головне не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері“.

Щоб краще уявити різницю, порівняємо „Лешишину челядь“ Франка з „Лесевою фамілією“ Стефаніка. Починається „Лешишина челядь“ довгим описом літнього ранку.—

„Пречудовий літній ранок. У холоднім, легенькім вітрі ледве-ледве леліється широкій лан жита... Колосся наче праники“... й т. д. Автор детально малює природу, господарство Лешишихи, сина (яке в нього лице, вдача), доньку і „іже с німі“. Певна статика, ніби фотограф знімає. Часто вживає пісні, нею відтінює настрої. В „Лесевій фамілії“— коротенько декілька слів од автора. Це ніби мотуз, що прив'язує дію до життєвого тла, далі—дія. Лесь говорить сам до себе, несучи крадене жито до корчми, жінка з „хлопаками“ доганяють його й б'ють. Автор розвертає цілий діапазон переживань та почуттів Леся. Природа, ніби похапцем зачеплена, в кількох рисах: „небо дрижало разом із зорями. Одна впала з неба“. І все. Хто такий Лесь, чого він крав жито,— автор не говорить. Це само виявляється з новелі. Старі ж реалісти дали б нам галерею картин природи, детально розповіли б, як дійшов Лесь такого становища, „підпустили б слъози“ й вивели б відповідну сентенцію чи дидактичну пораду. Тепер нам зрозуміло, що: „для нових письменників головна річ—людська душа, її стан, її рухи в тих чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, що кидає вона на оточення в залежності від того, сумна чи весела вона. Вони зразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освітлюють усе оточення... Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі відповідних чуття чи настрою всіма способами, які дає мова й злучені з нею функції нашої фантазії“¹⁾

„Отже психологізм і імпресіоністична техніка, а поруч з ними ще одна риса—відсутність ефектів, сувора простота викладу, за якою завжди відчувається велике ліричне хвилювання авторове, його боління болями своїх героїв“²⁾. Ось у чому нове цієї групи. Пригляньмося ближче до неї.

На першому місці в ній стоїть Василь Стефанік. Народився 1871 року, в заможній селянській сім'ї (с. Русове). Мати заставляла молитися богу, але хлопець, пригнавши товар, засипляв і його трудно було пробудитись. Дитинство пройшло серед чортів та відьом. Він сам свідчить: „У нас було багато наймитів... вони розказували багато казок та показували місця, де ночують відьми, опирі, де являлися мерці, а де сиділи правдиві чорти.—„Ти лиш прикинься, що спиш та чикай так, аж твоя мама буде йти спати, то налевне побачиш, як вона в мисочках лагодить чортам несоленої страви“—говорили наймити.

„Свою дорогою, я ніколи не міг дочекатися, щоб моя мама йшла спати, бо все скоріше засипляв і не бачив нічого. До своєї матері я мав жаль, що опікується такою поганню, і трохи не розумів її побожності, від якої мені так боліли коліна. Та найгірше було, як мій тато спровадив до стодоли киратову молотилку. Тоді в стодолі наплодилося

¹⁾ Франко—там же.

²⁾ Зеров—там же.

така сила чортів, що вночі прохожі далеко обходили наше подвір'я. Мені, малому, стало так тісно, що навіть удень я не мав місця до забави, бо всюди кишіло від дідьків та відьом". Зрештою це дійшло до батька й він ганьбив наймитів, що так „дитину страшіють“.

До школи батько віддав дитину за порадою місцевого поміщика, а це тому, що „хлопець дуже добре брався очинашу“. З сільської школи хлопець перейшов до виділової в Снятині. „Тут уже мене зачали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били. Скінчивши в Снятині 4-ту виділову, я по феріях поїхав із моїм батьком до Коломийської гімназії здавати вступний іспит“.

У гімназії хлопець зазнав великого глузу й насміхів. Сміялися з його мужицької одежі, били, що не міг дістати образка на стіні (був малий). Те відношення назавжди отруїло вразливу вдачу дитини. „До того часу й відтоді дотепер я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отруїв“.

Стефаник за часів перебування в гімназії знайомиться з молодю швачкою, що не вірує в бога, не визнає панів і хоче, щоб усі люди були рівні. Це на ньому позначилось. Читав багато книжок, із них найбільші впливи мав Успенський. Тут же став членом таємного гуртка й читав заборонені книги, закладає з товаришами читальні по селах. „Наслідком цієї читальняної діяльності було те, що мене разом з багатьма іншими прогнали з Коломийської гімназії, і я вже в 7 класі був у Дрогобичі“.

По закінченні гімназії Стефаник пішов на медицину до Кракова. Брав участь у діяльності польської соціалістичної партії, був послом до австрійського парламенту три рази. Писати почав рано, ще в гімназії. Почав друкуватися 1899 року. Критика й публіка захоплено зустріла його, боялися, що такий успіх пошкодить його талантові. Довгий період він нічого не писав і тільки війна збудила знову його хист. Не відомо, з яких причин мовчав.

Чим же так визначився Стефаник, що зразу став такий популярний? — „Тяжко вирішити, — каже Л. Українка — чи яркість таланту зробила його популярним, чи доступність тем. Швидче те й друге“. Щоб не літати в хмарах, — звернімось до творів.

У Стефаника є 4 збірки новел: „Синя книжечка“, „Камінний хрест“, „Дорога“, „Моє слово“. Про що ж пише в них письменник. Про утопійні краї, про порожню балаканину самозакоханого естета, чи про кав'ярні й пестощі коханок? — О ні, він „не до цього“. Малює Стефаник пригноблену економічно й політично душу селянську, що є колективною душею світового селянина-працьовника. Ось держава виснаджує трудове селянство — („Виводили з села“), відриває його від господарства, а мати плаче-ридає. Ніби продовження цього в „Стратився“. Автор вириває момент, де батько їде до сина в армію. Замість опису, вживає діалогу: селянин розповідає про свої почуття й про те, як „стара бігла за мною полем, кєрвавими сльозами просила, щоби її взяти. Ноги їй посиніли від снігу, верещала... Але я нагнав коні та й утік. Може там десь серед поля домерзас“.

Так просто Стефаник розповідає про трагічні речі. Вирве іскорку страждань і кине в людські душі. А вона запалює там цілі стаї думок та почуттів і вогонь дужче палахкотить, аніж од стопудових описово-сентиментальних романів. Ось п'яний селянин, що не витримав капіталістичної конкуренції й пролетаризувався: „Мосьпане, чотири боли, як слимузи, двадцять чотири морги поля, хати на ціле

село. Все мав“. А тепер мав лише синю книжечку наймитську, бо капіталізм поїв усе останнє. Селяни розуміють, що їх руйнують банки, векселі й розмовляють про це в опов. „З міста йдучи“. До забобонівщини, віщувань і т. п. вже ставляться скептично — „Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли всі господарства? Лиш Максимове? Адже ж ваш тато ще мав Ґрунт і воли, а ви вже — зарібний чоловік“. В „Новині“ показано, як веде до злочину нужда: Гриць одну дочку топить, а друга випросилася. Доводиться відкинути твердження т. Бойка ¹⁾, що бідність і боротьба з нею зовсім забили в душі селянина людські почуття любови й милости. Як розуміти тоді місце, де Гриць пожалів топити старшої доці й спроваджує — „ну іди, бо то ніч“, а потім: „Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як тебе пес надивав, то й роздере“. Що це? Не любов? У „Злодіві“, на якого посилається т. Бойко, на мою думку, чинить лють зовсім не нужда й горе, а інстинкт власности. Злоби підливає ще й те, що злодій лізе в комору до бідного.

„А ти боявся бога, як ліз у комору? Та там увесь мій добуток. Та якби ти був то забрав, то ти б мене на віки вічні скалічив. А через що ж ти не лізеш до багача, але до С...ого“? Або от:

„Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле. Тато витягнув з-за пазухи яблуко та й якось несміливо подав донці“?. Та тут, коли хто розуміє селянина, вся любов, усе чуття в трьох словах: якось несміливо подав. Бо в селянина рідко почуття прориваються наверх і їх можна пізнати тільки з зовнішніх рухів. Селянин не любить „розпускати квасу“, щоб „не походити на бабу“.

„Нужда й горе“, — каже Данько ²⁾, „родять особливий індивідуалізм: гордої людини, що страждає й ховається з горем своїм“.

„Такі місця, де виведено самотню людину, це ніби сповідь“, каже Євшан. Ось ця сповідь, цей крик-жаль дідів на дітей — „А я їм корівку дав, овечки дав, плуга дав, усе дав... А сьогодні вповідають вони, що ви старенькі, слабенькі, та й їжте маленько“.

Як бурлива злива через греблю проривається цей крик-жаль на дітей по лункому полю, бо тут ніхто не підслухав. Взаємовідносин поміж батьками та дітьми Стефаник торкається й в інших новелях — „Осінь“, „Ангел“. З усіх новель довоєнного часу чи не найсильніші будуть ті, де замальовано нужду селянську. Розгортаємо „Кленові листки“. Гаряча пора жнив, а Іванові прикотилася ще одна дитина й захворіла жінка. Бурно виливає він свій жаль гостям: „Коби ж то люди, а то жebraки плодяться. Та й росте воно в яслах, під столом або під лавою, їсть кулаки, умивається сльозами. А підросте та вкраде, бо воно ніколи добра не знало та краденим хоче натішитися“ й т. д. І знову простими словами селянина, спокійно розповідає Стефаник, що діялося на другий день.

„Діти обідали на землі, обливали пазухи й шелестіли ложками. Коло них лежала мама худа, жовта й клала коліна під груди“. Семенко виконує обов'язки матері, але всього не може, бо малий (6 років). Коли плаче дитина, то Семенко не вмів забавити її. Тоді „мама обтерла долонею сухі губи й заспівала. В слабім уриванім голосі виливалася її душа, потихеньку спадала між дітей і цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полі і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють“.

¹⁾ Бойко — „Василь Стефаник“ 1919 р.

²⁾ Данько — „Українская Жизнь“ 1913 год книга 1-я.

Ось як просто й лагідно розповідає Стефаник про безвихідне життя селянське на Покутті. Як над цим, так і над багатьма іншими оповіданнями нужда й фатум звисилися кручею. Але було б дуже помилково думати, що Стефаник малює тільки нужди. Пригадаймо „Сині“, „Басараби“, „Сини“, „Вона — земля“ й ін. З розмови селян про родину Басарабів дізнаємося, „то видко по них, що їх бог карає, бо і маєтки їм дає, вони багаті: і розум їм дає, а нараз усе забирає та й висаджує на бантину“. Цей фатум висить і над багатьма іншими творами. У „Давнині“ — „дід поклав на ґрунт 4-х синів. Лишився в старій хаті сам з бабою. Не лише з бабою, але з волами, з коровою і кількома моргами поля“. Це відмітив ще Франко: „Ті трагедії й драми, які малює Стефаник, не багатсько мають спільного з економічною нуждою. Це трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть повторитись у душі кожної людини“. Можна тільки сказати, що нуждарських тем найбільше, бо й в оточенні галицькому переважає нужда. Галицький селянин іноді, коли страждання переливаються через вінця, анархічно протестує („Палій“, „Суд“). Клясова боротьба в, поволі зростає свідомість. — „Хлопці, а ну багачеві трохи боки намнемо. — Вхопили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров“. Сільсько-господарський пролетаріят уже в. Але ще „дуже обійми ворожі“.

Окремо стоять новелі з воєнного життя. Тут Стефаник досяг найвищої майстерности. Слово обточене й випечене, як галька. Ідеалізації так само нема. „Вона - земля“ — реальна картина про сильну владу землі. — „Наше діло з землею, пустиш її, то пропадеш“.

У „Дитячій пригоді“ контрастами досягає великого враження в малюванні жорстокости війни. „Сини“ картиною страждань можна поставити поруч із „Кленовими листками“. Безталанний батько стільки вистраждав і вимучився, що знімає бурю протесту проти бога:

„Господи, брешуть святі книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що ти мав“. І далі: „Хай тобі оця синя баня потріскає, як моє серце. І рвав з голови сиве волосся та кидав на землю... До решти обезсилений — приляг до землі і лежав довго мовчки, а відтак лагідно розказував: Останній раз прийшов Андрій; він у мене вчений. Тату — каже — тепер ідемо воювать за Україну — За яку Україну? А він підняв шаблю грудю землі та й каже: оце Україна, отут — і справив шаблю в груди, — отут її кров“...

„Сини“ — висока артистична трагедія. Героя з його безоднею страждань і переживань можна ставити тільки поряд із шекспіровськими або з Едіпом після каяття. До цього ж, оповідання тягнеться просто, ніби автор підслухав і виловив його з уст селянина. Майже всі новелі Стефаникові пройняті песимізмом. З веселим настроєм небагато — „Підпис“, „Мамин синок“, „Побожна“, „Пестунка“. В нього очі ніби тільки для того, щоб бачити горе й страждання. Це немов аргументує символічну „Дорогу“.

„Ішов і людей спіткав. Вбиті по коліна в землю, вони в безтямній многості падали і здоймалися. Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі... Він читав ті лиця і велику пісню боротьби на них. З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мислі, а з серць виссав почування“.

Франко¹⁾ каже, що в Стефаника не песимізм, а крик, коли кого щось болить. Що крик, то так, але крик, пройнятий песимізмом. Адже в й крик мажорний, який кличе до переможної боротьби?!

¹⁾ Франко — там же (полеміка з Русовою).

В останніх новелях ніби вже втому чуємо („Дід Гриць“, „Моритурі“, „Воснні шкоди“). Тут уже Стефанік не забирається в погрібник людських страждань. Серце поетове наболіло вже через край і ніби притупилося. Так, про становище в Галичині проскакує тільки, що там заборонено тримати портрети Франка, Павлика („Дід Гриць“); душевної колізії вже не бачимо, а лише поверхове змалювання. Але це, певно, тимчасовий перепочинок, бо знову в оп. „Гріх“ і „Мати“ пізнаємо артиста-письменника.

При аналізі Стефанікових творів повстає питання: чим же він досягав такого великого враження? А до цього він знає багато способів. Його оповідання прості, такі, які вони ллються з уст селянина, але сконденсовані й стислі. Про події знаємо не стільки з опису вчинків, як із уривчастих розкиданих фраз, що ними перекидаються глядачі („Суд“) або з чіткень розмови („Дитяча пригода“). Автора не видно, випадів ліризму й поетичних прикрас не любить. Показує навиворіт душу.

„Ще цікава манера — етнографізм. Усі й й малюнки бере з околиці, а разом зазначає й місцевий побут, погляди, забобони... Мова вносить місцеві вирази й вислови“¹⁾

Це можна ще в більшій мірі сказати про Мартовича й про Черемшину. — „Більшість оповідань мають 2—3—4 сторінки, загальом кожне малює лише одну сценку“²⁾ До цього треба додати „сти-сло-лаконічний, образний стиль, що ніби знаменує економічну добу нервовості й рухливості“³⁾. Треба ще відзначити вміння погоджувати з настроєм і переживаннями картини природи — „Оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі“. („Вона — земля“). Згадаймо ще кінець „Озимини“, „Сама-саміська“ й інш. Це рямці, що дуже прикрашують картину.

„Ніби підкреслюючи сумний тон оповідань, дія дуже часто відбувається в осені — „Осінь“, „Похорон“, „Скін“, „Сон“, „Вістуні“, або взимку — „Святий вечір“, „Стратився“. Весна для того тільки, щоб відтінити контрасти (Г.) („Май“). А вживати їх Стефанік майстер. Ми це вже бачили з того, яким байдужо-спокійним тоном розповідає він про страшні речі. За тією ж методою контрастів „часто ставить поруч дрібне з великим і останнє не стає смішним од того“ (Розмова в „Дитячій пригоді“).

Образи й порівняння так само підбрано відповідно загальному тону новель. У сумних — „А як сонце родилося в крові; і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого“. В новелях із бадьорим настроєм — „Та й махавш головою, як конина на сонці, та й пускаєш нитки слини, як павук“ і т. д. Це все доводить, як глибоко знав Стефанік душу й побут селянина. Він так багачько дав нам моментів із життя села, що „коли б узяти загальні фабули його сюжетів і скласти в одно, то вийшов би роман юрби“⁴⁾.

Стефанік дуже багато вживає дієслів, особливо там, де багато акції (пересічно 32, іноді досягає 40 й більше на сторінку). Одна ця статистична відомість показує, яка напружена потенційність дії в в творах. Прикметників навпаки — вживає мало (рідко доходять 10 на сторінку). Часто починає речення з А (запозичено з народної

¹⁾ О. Грушевський — „Українська література“.

²⁾ Дорошкевич — „Підручн. україн. літер.“.

³⁾ Войко — там же.

⁴⁾ Л. Українка — „Жизнь“ 1900, кн. IX.

стілістики). Найбільше вживає злучників *а й та*, а це вносить певну стислість, ляпідарність у стиль. Речення — короткі, рубані. Зрідка вживає й періодів, починаючи з *як*, чим підсилює враження. За порівняння здебільшого буває речівник, рідше прикметник. Переважає скрізь діалог.

Майже поруч Стефаника, як художник стоїть Черемшина. Вийшов, як і Стефаник, із селянських лав. Змалку (після року колиски) жив у діда в горах. Розказує про діда, що „був то правовірний гудул, дуже доброго серця господар ще з первісною простотою, бо не вмів читати й писати, у війську не служив, орав ще дерев'яним плугом, їздив тільки волами, святкував усі, хоть би й найменші свята, вірив у відьми та лісовиків“ і т. д. До цього діда дуже часто заїжджали ночувати, а дід усіх очоче приймав. „Майже щоночі ночувало в дідовій хаті десять, а не раз і двацять осіб“. Тут розповідалося дуже багато про давнину, про татарів, про лісових божків і духів, про відьом і т. д. Оце все вбирав в себе малий хлопець. (Можливо, що деякі з тих оповідань побачили й світ у майстерній обробці письменника). Перебування в діда лишало хлопцеві незабутнє враження. „Я пропадав за дідом, та за його казками та співанками та грою на флюярі, та за тими бадіками і вуйками, що у діда ночували і в гості повертали і так красно та весело та любо набувались, красну бесіду мали... красних співанок співали, хату аж до сволоків веселили“. Аж нарешті зайшла зміна в Черемшининому житті. Його віддають до школи. А як хлопець був слабого організму, то батько хотів вивезти його на легший хліб (треба згадати, що в діда з батьком виникла сварка за хлопця й останній забрав хлопця до себе). Батько найняв репетитора готувати малого до гімназії. Читалося голосно багато книжок, а знайомі дещо розказували при цьому із свого життя. В Коломийській гімназії Черемшині, як і Стефаникові, довелося зазнати зневаги: ... „знеохочувався я дуже, коли професори, натякаючи на мою мужицьку ношу в нижчій гімназії, цвіркали мені в очі, що я повинен скинути хлопську одіж і в сюртук убраться або залишити школу і піти гній возити“. Це ображало хлопця. Захоплювався Гомером, Шекспіром, Словацьким, Шілером і Гоголем. Дуже велике враження справили Шевченко, Франко й думи та народні пісні у збірнику Головацького. По закінченні гімназії пішов у Віденський університет на факультет прав, але більше захоплювався літературою та просвітою. Працював у „Січі“, мав зв'язок із поступовим „Обществом студентов из России“, а також, як один із 6, був основоположником робітничого т-ва „Поступ“. В цьому т-ві вели просвітянську роботу. Скінчивши університет, став за конципента, а пізніш був адвокатом. Два рази обирали послом до австрійського парламенту. Коли румуни захопили Покуття, — їздив з делегацією на переговори. Але нічого з того не вийшло. Делегацію пограбовано й відпущено, а наступ розпочато. „Кулі дзвеніли нам по-під пахи і тоді я кинувся у пригородній рів з водою і переležав тут у студеній воді з годину та і з тої перестуди занедужав на нирки і досі і досі з тої впертої недугивилічитись не можу“. Хвороба звалила Черемшину в могилу 1925 року.

Писати почав ще з гімназії (з 2-ї чи 3-ї класи), спочатку вірші, а потім поезії в прозі. Оцим він і накреслив свій шлях.

Багато поспували чорнил, пишучи про залежність його від Стефаника, але довести цього не можна, не закривши очей на

деякі факти. Проф. Зеров говорить тільки, що в ранніх оповіданнях вони дуже споріднені: „взаємовідносини розповіді й реплік, користання діалектом, нарешті ритм і побудування фраз у них дуже подібні. Можливо, тут два самостійні потоки зі спільного джерела... Коли порівняти початок „Скону“ й початок одного оповідання Черемшини, то дуже кидається в вічі подібність і переймання від Стефаніка, тільки в Стефанікові зразу помітно глибшого майстра в доборі кольорів. У Стефаніка — „Як глуха осінь настала, як з ліса все листя опало, як чорні ворони поле вкрили, та тогди до старого Леся прийшла смерть“. У Черемшини — „Ще листячко з дерев не попадало, ще богацька бараболя у купинах не дійшла, ще коноплі у мочулах не вимочили — як Петрикова баба забгла умирати“¹⁾. Можна погодитися з словами Зерова, що в Стефаніка глуха осінь, чорні ворони й т. д. мають внутрішній зв'язок з образом Леся, що при смерті; у Черемшини ж — далеко слабше й його бараболя тощо дають лише льокалізацію бабиної смерті. Зручно порівняти „Хіба даруймо воду“ з „Камінним хрестом“. Там і там збираються гості, але в Стефаніка на авансцені серце людини, порване й пошматоване, а в Черемшини — лише порізаний палець. У „Камінному хресті“ письменник не боїться розвернути всю глибину прекрасного серця й тримати читача в цьому стані до кінця; Черемшина ніби також пробує дати суворі тіні, але зрозумівши, що він не до цього, пускає усмішку сонця й розрізує хмари. Картина зустрічі дівчорі батьків гідна полотна маляра. В оповіданні Черемшини більше помітно автора, частіше додає до слів персонажів: відповів, сказав такий-то. А постать учительки, то вже автор цілком подав у своєму освітленні, тоді як Стефанік показав би її швидче такою, якою уявляє її селянин. Через це вона зідеалізована. Цей момент показує симпатії автора до тодішньої інтелігенції з каганцюванням, як „Такий панок“ у Стефаніка показує, що автор стоїть на стороні активної допомоги селянам з боку свідомої інтелігенції. Стисло автор відзначив характерну на ті часи віру в батьшку-царя — „то не є одлук права, наш найясніший тато не дав таке право — доказував Ілаш“. Черемшина в ранніх творах слабший од Стефаніка, але не в усіх. Так „Світій Николай у гарті“, „Зведениця“ й багато інших стоять нарівні з Стефаніковими. В „Зведениці“ впадає вже в очі своєрідна манера Черемшини, що починається ще з доби „Карбів“; це зворіт до народньої поезії. Цікаво простежити цей нахил у Черемшини з ранніх його творів. Ці ніби похоронні голосіння — „Та й будуть питати си у мене: ти де, небого, такий віночок собі купила, де такі чічки назбирала“. („Зведениця“). Ритм тут дуже подібний до похоронних голосінь. Дуже гарно голосять у „Грушці“. — „Чіму до нас, ньенько, не заговорите, чіму на нас не подивите-си, наші мозолі не позавиваєте. А в котру он доріжку, ньенько, вибираєте-си, відків вас визирати маємо“.

— Ньенько наша солоденька, чічко наша пишна, желобо любя.

— Котрі ж то віночки на голову ви нам клали, котрими то переміточками ви нас накривали йкими он словами ви до нас приговорите, йкими словами заплачете над нами!

Ця манера переходить через усю творчість Черемшини. Найвищої техніки досяг Черемшина в цьому своєму збоченні в „Тузі“.

„А ягідки з-під листочків не перечать, ні!

А сині голуби не лопочуть крильцями, ні!

¹⁾ Зеров — вступ до „Село вигибає“.

А вгадлива папороть не радіє, ні!

Куди гляну, самі цвіти, то червоні, гей луна, то сині, гей тото небо, що по нім сизі орли літали“.

Тут просто ритмована лірична пісня - музика про тугу.

„У Черемшини є дар ліричного квітування, що властивий його стилеві, як і раніше в добу „Карбів“¹⁾. Автор розповів про розстріл старіших господарів і нараз проривається ліричною тирадою, що витримана в дусі народньо-поетичної образowości: ... „Схиляється до них церква і своїми хрестами вкриває їх незажмурені очі та й здригається, за газдами банує.

Посилають гори запашний вітрець, аби наслухав душі у газдів, аби смерть ізвіяв... .

Присилає село свої зорі, аби сідали у газдівські очі, аби тоті очі ще хоть раз на село подивилися“²⁾.

Ліризм Черемшина розкидає скрізь, особливо в пововенних оповіданнях. Автор кохається в стилеві народньої пісні й іде в цей бік далі й далі. Недаремно ж Черемшині так подобалися думи та пісні в збірнику Головацького й недаремно він каже про себе, що „етнографічного матеріалу не збирав, бо сам був тим матеріалом, пересякнувши наскрізь народніми піснями та казками з самого малку“. Оцею нахил різко відмежовує Черемшину від Стефаніка. Ритміку народніх голосів письменник вивчив досконало й довів її до високих вершин. Стиль же Стефаніків, як ми бачили, зовсім іншого типу: спокійно-здержлива розповідь. Добирає народнього кольориту мови далеко більше ніж Стефанік і добирає гарно; дуже охоче зафарбовує гуцульською фразеологією мову, а Стефанік, навпаки, хоче зробити свою мову доступною для всіх.

„З Черемшини далеко більший естет і декоратор, аніж із суто-архітектурного Стефаніка; в його оповіданнях далеко більше свідомого шукання місцевого кольориту... Коли Стефанік у своїх оповіданнях користується діалектом, то це ніби для того, щоб зробити своє оповідання природнішим, щоб надати своєму персонажеві більше ґрунту й документальности. Черемшина ж звертається до діалекту ради його самого, ради його естетичної вимовности, просто тому, що знає цінність і вагу рідкого й незвичайного слова“³⁾.

Дуже дотепно відзначив М. К. Зеров літописний тон Черемшини — „Спершу не всі знали, що не вільно з хати світла випускати, аж баба Хоромейка навчила село вікна ліжниками застапляти. Бо коли забанувала за сином жовніром“ і т. д. Цей літописний тон розвинено в післявоєнних творах; іноді набуває він своєрідного, оригінального відтінку й одмінний од літопису-хроніки.—

„Тої ночі над Мотрюковим двором летіли зорі.

Ліси заперли в собі дух і надслухали.

Сади у вікна зазирали. Води, як лебеді, тихонько довкруги линули.

Камінні гори свої книги розтворили, чиясь життя записали“.

Це вже висока літописна техніка, урочисто-піднесений стиль. У таких місцях Черемшина стоїть зовсім окремою точкою. Ні в Стефаніка, ні в Мартовича нема й натяку на це. До всього цього — спокійно-епічне, високо-урочисте повісткування. Автора ніби зовсім не

¹⁾ Зеров — там же.

²⁾ Зеров — там же.

³⁾ Зеров — там же.

цікавить, яке враження справить твір. І Стефанік про це не турбується, але різняться вони тоном розповіді: спокійно-епічний тон історика в Черемшини й спокійно-байдужий тон, як буває в людини після великої душевної бурі, в момент реакції — у Стефаніка. На воєнні пережитки обидва письменники дивляться по-різному: Стефанік так само любить психологізм, малює селянина за часів війни („Сини“, „Вона — земля“), душевні колізії; Черемшина споглядає очима історика й подає спокійно відомості про село (додаючи іноді ліризму, як прикраси). По-літописному розповідає про різні пошесті, як гинуть краці гауди на селі в часи війни, як деякі наживаються з воєнного безладдя (баба з „Село вигибає“) та ще й винищують своїх ворогів (Дзельман із „Бодай їм путь пропала“). Записує й жахи воєщини, як козаки піддурювали та викрадали жіноцтво („Козак“). Усе це тоном історика. Морального чи дидактичного висновку не дає, як і Стефанік. Показує тільки погані сторони, але без суб'єктивної домішки, а так, як записав це спокійний споглядач. Візьмім напр. „За мачуху молоденьку“. Автор обмальовує ненажерливість куркулів, що хочуть ще більше й посідають багатства, занепастивши вік другому. Читачеві самому дає виводити висновки. Зраджує себе лише в „Зарікайся мед горівку пити“...

В післявоєнних творах Черемшина вже виробив зовсім свій окремий стиль. Це техніка похоронних голосінь, що її так убрав письменник із народніх уст. Бо Черемшина змалку був охочий і чуткий до народньої поезії, відчув красу й ритм її. Для Черемшини дуже характерно, що в нього „співучі, причитуючі вирази нанизуються один на один, ... надаючи його фразі особливого, своєрідного ритму¹⁾).

— Аби цісар урадувався, аби Україна всміхнулася, аби наш край удержався...

Село шпоталося, дивом дивувалося, чудом чудувалося“... З останнього речення бачимо зв'язання поруч двох слів одного дієслова, щоб підсилити враження. Для цього Черемшина використовує ще й алітерації та повторення слів. Характерні, як і в думках, дієслівні кінцівки.

„За третьою горою небо позіхав.

Луна йому вночі спати не давала, гранею ребра припікала, лице черленила. На горах пропочивала, черлений пояс розперізувала, кєр-вав і згарди над селом розстелювала, яснії коси розплітала, перловими хмарами розвивала, гребенистими руками неба досягала“.

Приблизно 60% речень у Черемшини кінчається дієсловами. Ще одна його особливість — передавати різні моменти відповідним ритмом. Так одним ритмом передає письменник буденщину війни, іншим — храмовий настрій і знов іншим той момент, коли наближається ворог. Про це не буду повторювати, а відішлю зацікавлених до праці А. Музички²⁾.

З усього цього видно, як багато має своєрідного й одмінного Черемшина. Образи й порівняння в нього з того ж оточення, що й у Стефаніка: „виглядав, як підпиляний ясїнь; оглянувся, як пострілена птаха оглядається в сторону свого вбивця“. Але переважна більшість образів у Черемшини з оточення природи, взагалі з галузі естетики (прикладі будуть далі). Недаремно ж Черемшина каже про себе, що „ентузіаст до мистецтва і всего, що гарне“. Повтореннями досягає великого ліричного враження.

¹⁾ Зєров — там же.

²⁾ „Червоний шлях“. 1927. ч. 6.

„Сокіл, мій ясний!

Йкий ти струджений! Йкий ти запорошений! Йкий ти збіджений!“

У змалюванні природи та ж імпресіоністична манера — „Запалилося над східними горами небо, бо сонічне личко май-май почервоніло, коли на зеленій кленині душених гааздів уздріло“.

Природа гармонує з настроями героїв, з подіями. Мова барвиста, музична.

Третій письменник, що належить до Покутської групи — Л. Мартович. Народився в с. Торговиці, 1871 року. Батько його з наймита став писарем і нажив масточок, але без нічиєї кривди. Село, де писарював батько, ніколи не голосувало за панів. Стефаник розказує про Л. Мартовича, що він був дуже здібний і сміливий. Познайомились вони коло тасмноі скрині з забороненими книжками. Працювали в нелегальному гуртку й ходили на села агітувати. Мартович у 7 класі гімназії перервав навіть навчання, бо надійшли вибори й уважав за свій обов'язок піти агітувати. За політику ж Мартовича, а пізніш роком і Стефаника вигнали й з Коломийської гімназії. Кінчали обидва в Дрогобичі. Після гімназії Мартович пішов на правничий факультет і разом служив і складав іспити. Писати почав у гімназії 1889 року, але великої ваги своїм творам не надавав. „Життя тягнуло його сильніш, як література“, каже Рудницький¹⁾. За столом був гарним розмовником. Засипав товариство дотепами й жартами та на превеликий жаль „тільки невеличка частина з того, що він оповідав по-мистецькому, передаючи голос і жести дівчих осіб, перейшла згодом на папір. Причина не в самих лінощах Мартовича. Для письменника дуже часто тратить сюжет або ідея всяку вартість, коли він її голосно оповість, заки пробував списати. При цьому роля сміхуна в силі здеморалізувати найбільший письменницький талант“²⁾. Деякі твори тільки через потребу в грошах попали на папір... „Редактор „Свободи“... запропонував Мартовичу негайний гонорар за кожне оповідання, яке Мартович так чудово передавав за чаркою. Мартович, вічно з діровою кешенею, часто вертаючи з нічної забави, сідав за нарис, щоби віддати його вранці в заміну за трикляту „мамону“³⁾.

Сідав він за нариси дуже неохоче, бо надоїла за день канцелярія з паперами. При погромі 1914 року багато рукописів опинилося на вгороді, в саду, потоптані салдатськими чобітьми. Визбирані потім, показали багато браків. Отже з усього капіталу Мартовичевого маємо три збірки оповідань — „Нечитальник“, „Хитрий Панько“, „Стрибожий дарунок“ і повість „Забобон“. З перших же творів Мартович виявив себе, як знавець селянської психології, селянської житки. Так само, як і Стефаник та Черемшина, не боїться показувати найтемніших сторін життя, виявляє світле й темне без ідеалізації. Та що до останнього твердження, — висуну певне застереження: не завжди. Іноді в творах зустрічаємо й ідеалізованих людей. Загляньмо в творчість. Автор не обминає такої риси, як „від Василя заносило на кілька кроків в округ потом“, з надзвичайним реалізмом показано й цікавість жіночу — „почала прости, перехиливши голову аж до канцелярії, щоби чути розмову. До неї вийшла Семениха, стала собі також у снігах і слухала розмови, ніби від нехотя“. Глибоко відчуваємо становище селянське, якому немає виходу, бо воно залежить цілком од

1) Рудницький — передмова до „Забобону“.

2) Там же.

3) Там же.

природи й капіталу, „Поле не вродить, то хапайся хоч бритви: дають у банку, бери в банку. Тисне банок, то ти питай милосердної душі, аби заратувала. Та й лучиш саме на порядного лупія, бо добрий чоловік так само мліє з голоду, як і ти“.

Навіть умерти цьому мужикові не можна спокійно. З одного боку жінка весь час його картає, що заліз у борги й надточує йому здоров'я — „Видиш, Грицю не маєш уже що крутити божим світом. Чужа жінка казала тобі висповідатися. Запроторивесь ціле господарство, перевів усе маєство, затирявесь де що було, загониш нас у нужду та в злидні“. З другого — шановне громадянство забобонівської республіки пристає до Гриця, що вже при останньому видихові: „Скажіть, вуйку Грицю, які лумера. Ви тепер угадаєте та може виграсмо на лотереї“. Ось перед нами Семен — деспот, що тримає жінку під чоботом („Ось поси мов“). Ненависть у селян до всього нового змалювано без жодної ідеалізації.

„За що вони Юрка ненавиділи?“

Одним словом сказати, за те, що той невмовний Юрко — то читальник... Вони виділи, що в селі настає якась нова порода людей, що хоче зломити давні звичаї. А вони ті звичаї любили. Ці звичаї були такі: не видіти більше світа, як своє рідне село, не каламутити сільського поетичного життя ніякими новими змаганнями... й т. д.

Все це прекрасно. В змалюванні побуту, ідеології й інтересів селянина нема ідеалізації. Проте там, де автор упадає в тенденційність, іноді з'являється й ідеалізація або викривлення. Свенціцький¹⁾ каже, що критика має право віднести „Хитрого Панька“, „За межу“, „Нечитальника“ в відділ тенденційних. Я ще додаю туди й „Ось поси мов“. Що ж ми тут бачимо? — Семен, після збудження свідомости, струже промову: „Абисте знали, що то я той темний нарід, що намість ратувати себе, то він собі ножа до горла прикладає;.. наш нарід не повинен дивитися, що нам кажуть, бо то на зраду... Ми не маємо казати один одному: ось поси мов, але маємо усі взятися за руки красно та й сказати: Ось поси наше“. Тут уже безперечно занадто те тенційна, „чистейшей воды“ агітація. Ніяк не можу погодитися з реальністю картини. Що дядько міг усвідомити собі, як його пани кривдять, міг дійти до думки, що не треба гризтися, — це так. Але щоб неосвічений Семен, що перший раз попав поміж читальників, устругнув таку промову та ще й до колективу закликав, — із правдивістю цього ніяк не погоджусь! Правда, Мартович, зрозумівши, що його дядько вийде агітатором та ще в небезпечне місце його забриють, до сильної драми в душі Семеновій дав йому ще й випити. Але промова все ж надто агітаційна. Тут, безперечно, говорить автор, нав'язуючи свій світогляд дядькові. Багато пише Мартович про суди („За топливо“, „За межу“), показує, що й правда на стороні сильного, але мужицька правда сильніша. З усіх творів Мартовича видко, що автор на боці селян. Він показує в „Лумерах“, що селянин робить, як він, має величезний апетит та не має чим його задовольнити; шпц, навпаки, вигадує різні штуки, щоб тільки той апетит викликати. До того ж попа обмалювано так неприязно („то не бочка котиться, не віз зі снопами сунеться, це отець Кабанович не то качається, не то йде“), що ясно без пояснень, кому симпатизує автор. Попів обмалювано несимпатичними рисами й охочими до „внесків“. Зі співчуттям показує автор, чим живе мужик: „перше лумеро, — мужик несе, де

¹⁾ Свенціцький — Л. Н. В. 1901 г.

кажуть, друге лузеро, — мужик несе“ й т. д. Скрізь тільки з мужика й нічого мужикові. Соціальної диференціації на селі не обминає й Маркович. У нього й селяни свідомі цього. В „Мужицькій смерті“ багач жалкує, що втратив робітну днину :

„В мене такої роботи, що де-де. Михайло підслухав та й рад був, що має нагоду хруневі (куржулеві) в печінки заїхати. — А тебе ж хто сюди кликав?“

І далі : „адить, люди, багач собі кривдує, що втратив днину через похорон. Скиньмося ґазди по крейцарю на багача, бо він утратний“.

Але організованої клясової боротьби немає, бо сильний гніт політичний скупчує й змушує об'єднуватися багатих і бідних. Це яскраво виявлено в „Війтові“, де заможні ґазди навмисне обирають на війта голодранця, аби з нього не могли нічого здерти. З „Війта“ видко й махінації з виборами — „видирали Коваленкові картку, пхали другу, якийсь його й по спині потяг“. Або от із „Квіт на п'ятку“ виявляється, як підплачують селян, аби голосували за урядових кандидатів. Тут же, при нагоді, автор показав, як народолюбна інтелігенція (о. Альйозій) мала ілюзії, що селянин, без жодної агітації, тільки за порадою священника, голосуватиме за українського представника. В селян же інтереси чисто практичні. Микола жалкує, що його не схотіли підкупити: та же за п'ятку би цецкове паця (порося) як слимак. Може би згомосьць іще тот квіток поправили“. Економічна нужда й впливи оточення витворювали в селян таку ідеологію та глушили політичну свідомість. Це видко з „Народньої ноші“, де умови штовхають селянина шукати заробітку. Він іде до міста й бачить, як пляма мужика не дав йому ходу. Ненавидить мужицький одяг і починає заробляти нечесними шляхами. Деморалізуючі впливи міста на село чітко виявлено й у „Забобоні“ :

— „Місцеві жінки промишляють проституцією, дівки йдуть за мамок... Під цими впливами складаються економічні, соціальні й політичні поняття селян. Не вбачали ніякої різниці поміж купцем і злодієм. Ставили такого аргумента, що купець краде й у бідного й у багатого... В місті бачили самих злодіїв: що пан, то злодій“.

Але місто й культурні впливи мало. Зростає свідомість, селяни вчать дарвінізму й цікавляться соціальними проблемами.

— „Тему Потурайчина (радикала) хотіли найбільше розвинути та знайти способи вийти з невільництва“.

За Грушевським мужицька частина „Забобону“ забезпечує Мартовичеві тривке й почесне місце в літературі. Головна тема — попівство. Грушевський доводить, що попівство, як побутове явище, залишилося не змальованим: це кілька курйозних, дивацьких людей“.

Треба додати, що в „Забобоні“ вже бачимо в авторові не новеліста, а повістяра з сатиричним хистом. Не дивно, що людей тут виведено не зовсім нормальними, а випнуто погані риси. Такі люди є, тільки не так яскраво виступають їхні дефекти. Досить пригадати о. Матчука, що вічно шукає причіпки до сварки, мрійну матушку. Славка виведено, правда, занадто ідіотом. На те це сатира. Письменник навмисне хоче висміяти попівство. Це твір тенденційний (на мою думку).

Мартович залишив багато оповідань із життя й інших соціальних груп, — чиновників та дрібної інтелігенції („Булка“, „Нічний гість“. „Хитрий Панько“), але найкраще з його творчості — про селянське життя. Характерну особливість його складає гумор. З перших же творів („Нечитальник“ і інш.) уже бачимо цю своєрідну

рису, що особливо характеризує Мартовича. Батько посилав вчитися 3-хлітнього Андрійка замість школяра Микитки, а останній жене корову пасти. Коли малого вигнали з школи, то батько дивується: „Ну та й адить. Та чи йому, вважаєте, не однаково, чи той чи той у школі чипітиме“. Потім бачимо цю рису скрізь у творах. Селяни гуморизують над своїм нещастям і виявляють скептичне відношення до релігії.

— „Мужик при смерті випускає з себе таку пару, як худобина... Де мужика по смерті примостити... От маєте, якби так кум Митер крадьки від жінки вмерли. Та до раю їм ніяк, бо параграф не пустить“.

Гуморизують і над попами. Навіть страждання Мартович одягає в гумор, але все ж у нього селяни хоч і сміються над своїм горем, та „тим мужицьким сміхом, що тільки голос ніби сміється та й губи стягаються до сміху, а по обличчі зовсім не пізнати, що то сміх“.

Як до загальної оцінки перейти, то я поставлю Мартовича нижче від його земляків і от з якої причини: Мартович ближче стоїть до повістарів. Коли починає свої оповідання розмовою, то це довгий монолог-розповідь („Нечитальник“, „Народня ноша“). А здебільшого оповідати починає довгим уступом — описом („Війт“, „Ось поси мов“ й інш.); у середині багато додає від себе. Навіть найкраще оброблені — „Мужицька смерть“ і „На торзі“ починаються вступом; авторових додавань та описів у цілому в них майже наполовину. Імпресіоністична техніка також слабша: враження від природи розтягає в цілі описи. Не буду заперечувати Крушельницькому¹⁾, який каже, що оповідання Мартовича написано імпровізацією, не було коли обробляти. (Ми вже знаємо й інші ячини, пранці, тощо). Хай і так. Про те, що йому перешкодило стати вище, не будемо говорити, а розгляньмо тільки готівку. Новелями творів Мартовича не можна назвати, це швидче послідовні довгі оповідання, що наближаються до повісти („Народня ноша“, „Мужицька смерть“ і інш.). Та власне автор і мав цей нахил, бо з „Мужицької смерті“ хотів зробити цілу трилогію, а „Забобон“ уже свідчить, що автор цілковито перейшов до табору повістарів. Оці дві важливіших риси — гумор і збочення до повісти яскраво показують, що перед нами не учень Стефаніків, як хочеться деяким літературним архіреям, а самостійна (правда, змарнована) сила. Тут уже не так, як у Стефаніка, більшість новель котрого 2 — 3 — 4 стор. У Мартовича вже перший твір — „Нечитальник“ має 11 стор. І далі, більшість його творів великі розміром:

„Народня ноша“ — 21 стор.

„Думера“ — 21 стор.

„Ось поси мов“ — 34 стор.

„Мужицька смерть“ — 53 стор. й т. д.

Про „Забобон“ я вже й не говорю. Я навіть вагаюся назвати його твори новелями, а назвав би більшість творів повістями й оповіданнями. Як виняток можна назвати тільки деякі: „За межу“, „На торзі“, „За топливо“. В них розповіді мало, або й нема зовсім, малюють один момент із життя й трохи менші на розмір (4, 7, 9 стор.). Образи й порівняння в Мартовича не лаконічні, що визначаються одним прикметником чи речівником, а розтягнені, описові: „той сміх супроти Петрового щирого був такий, як темної ночі на краю овда світло далекої, тихої блискавки без грому супроти ясного сонячного світла“;

¹⁾ Крушельницький — „Вибір нарисів і новель“, 1910 р.

зашуміло в ухах, неначе дикі гуси перелітали там над його головою“ і т. п. Дуже рідко подибуємо менше розтягнені — „такий-ем добрий — добрий, як молоко“. Кількістю їх Мартович так само багато попускає проти Стефаніка й Черемшини. Та й гумор іздебільшого примітив: або грубий, або розмазаний, необроблений і через це багато втрачає з дотепности й художньої вартости:

— „Іван носив на ногах такі чоботи, що переважили б будь-якого пан-отця („Забобон“); „як війт заговорив, то двері дрижали, а вікна дзеленькотіли, неначе від бурі. Самого війта боліли вуха від його питомих слів („Війт“). Не такий стислий, як Стефанік. У загальному можна сказати, що Мартович слабший од своїх земляків; у нього ще досить залишилося старої манери, він ніби розпанаханий поміж двома течіями: повістарщини (реалізму) й імпресіонізму. Отже це й треба мати на оці. Тепер про „школу“.

З усього попереднього ми бачили, як багато відмінного та своєрідного має кожен покутянин. Говорити про якусь школу ніяк не доводиться. Цю штуку пустив ак. С. Єфремов, що потім дуже обмежив і майже відрікся її. „Дужий талант Стефаніка витворив, особливо між закордонними письменниками, цілу школу, що взяла від нього манеру писати мініатюри тими самими короткими штрихами й темними фарбами, переважає з життя галицького селянства. З-поміж цих письменників визначаються талановитістю Мартович та Семанюк¹⁾.

Потім думку про школу підхопив проф. Дорошкевич і це, видно, трапилось похапцем. Тоді, правда, була гарячка утворити „скоропалительно“ українську культуру, й зрозуміло, чому несподівано стався замах на двох талановитих письменників. У пр. Дорошкевича є ще деякі „перли“ в „Підруч. історії україн. літ.“. Так на стор. 213 зустрічаємо, що гуманність і почуття заставляють Гриця Летючого витягати (sic!) із річки доньку, або там же натрапляємо на такий казус: „Сюжет у Стефаніка відограв другорядну роль; інколи його навіть важко помітити, а всю увагу автор переносить на емоції й переживання дієвих осіб“. А потім несподіваний висновок: „Отже безсюжетність і психологізм, то дві основних риси Стефанікових новель“.

Таких протиріч, „скоропалительних“ висновків і синтез можна ще чимало наловити в підручнику, але зараз це не входить до мого завдання. Та це й зрозуміло, бо не було ніякого підручника й, певно, книжку зшити нашвидку. Отже не дивно, що й питання про „школу“ має ще там права громадянства. Можливо не було змоги переглянути підручника, або не хочеться відступити „від принципів“.

До раніш розібраного треба віднести й характерні особливості образів та порівнянь кожного покутського письменника. Всі вони беруть їх із селянського оточення, але вони своєрідно — тонко відмінні. У Стефаніка образи й порівняння здебільшого з буденного, ординарного селянського життя — „як щенюки; як конина; мов підбита курка; очі вилупиш, як цибулі; застрашена, як вівця; лежав як колода;“ у Черемшини вони мають здебільшого характер романтичний, з природи, ударяються в естетизм („метали під ноги голос, гей сплетений барвінок; мов підпиляний ясень; ріпа барвінковими листочками усміхається; чужі вояки, як журавлі, рядом поставали; гей луна; зоря з моря; як чічка“).

Недаремно він пише: „люблю любість гарячу, як вогонь, таємничу, як море, принадну, як весна, гнівну, як грім у хмарах. Коли б

¹⁾ Єфремов — „Історія україн. письменства“.

мені дозволено було перемінитись у птаха, то я вибрав би собі стать жайворонка. Люблю місячні ночі, непрохідні ліси, високі гори. Люблю поезію писану і неписану; мальовану і немальовану. Люблю ритм зір на небі і голос життя на землі“.

Це позначилося й на стилі. З нього більше поет, ніж прозаїк. У Мартовича образи та порівняння описові й розтягнені.

Конденсую попереднє. Маємо три самостійних таланти. Говорити про якуся школу моторошно. Бо що маємо характерного для стилю Стефаніка? Діялог, спокійно-байдуже повістування, трагізм, контрасти. Його „учні“ мають свої риси стилю. Черемшина — спокійний переказ історика (хроніка), заглиблення в естетизм, техніку похоронних голосінь та дум, додержання ритму.

Для Мартовича характерний гумор, що іноді перетворюється в сатиру („Мужицька смерть“, „Забобон“), нахил до повісти. Як бачимо, ні одної характерної стилістичної риси Стефанікової „учні“ не засвоїли. В ранніх творах тільки схожі теми, бо черпали з спільного джерела. Та кожен в дальшій своїй творчості пішов своєю стежкою, що позначилася ще з початку творчості. Сам Стефанік не менше здивований, що йому накидають таких учнів, бо признається в автобіографії:

„Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признавався, що я також письменник“.

Що ж об'єднує цих трьох письменників?

Селянське походження, однакове трактування села, спільні погляди на селянина; всі три визначні представники радикальної партії; всі три шукали кожен своєї манери в одному напрямку — („імпресіонізм, як метод, — новеля, як літературний рід“¹⁾ у всіх характеристика героїв у дії, а як іноді й описують їх, то дуже стисло: „лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба“ („Лист“). Усі вийшли з одної місцевості, росли на селі, вчилися в одній гімназії (Стефанік і Мартович разом, Черемшина — трохи пізніш), вели просвітянську роботу, були в близьких стосунках із селянами, жили й працювали майже одночасово. (Звичайно, це мусіло позначитися на впливах, особливо, тематичних). Усі три ставляться вороже до міста (пригадаймо вищепитовані рядки з „Забобону“). Вони бачили, що місто руйнує село: „Місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як смітник цілого повіту“ (Стефанік). За те люблять покутяни село, болять його болями, живуть його настроями:

„У пригорщі брав би тото зелене село, леліяв би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.

Дивіть, хитається межі горами, гей дубова колиска у віночку, чічки розкидає“ (Черемшина).

Покутяни виховувалися під впливами найновіших європейських зразків. З одного джерела брали теми до писань. Через це знаходимо багато спільних моментів — незадоволення школою („Хіба даруймо воду“ — „Нечитальник“), село в часи війни, сильний політичний гніт („Лист“ — „Писанки“) й т. д. Оце й завело декого в нетрі, що, мовляв, одна школа та й годі. (Добре, що письменники не брати, а то тоді ніяк не переконали б таких „важких“ істориків літератури як Шамрай, що повторює думку Дорошкевича для компанії). Але хто вчитатється добре в кожного, то побачить, які вони відмінні.

¹⁾ Зеров — там же.

Вкупі всі три дали повну картину галицького села й образну постать галицького селянина. Ні одного викинути не можна. Стефаник дав хмурі постаті, вивів страждання, Мартович до цього додає, як селяни зафарбовують ці страждання гумором. Без цього селянин був би неповний. Черемшина розкопав естетичне в буденному й звичайному. Всі ніби доповнюють один одного, різко відмінні кожен своїми особливостями. Стефаник виявив жах війни, як вона відбивається на психології персонажів, Черемшина доповнив і показав зблизька пошесті й усю мерзоту війни („Село вигибає“ й ін.), Стефаник показав владу землі („Вона — земля“), Мартович — боротьбу за цю землю („За межу“). Без Мартовича ми не мали б уяви про читальників, без Черемшини погано б уявляли політичний гніт. Отже вкупі вони продовжили роботу Коцюбинського й особливо Франка та показали не анекдотичного селянина, не в святковому вбранні, а селянина, прибитого нуждою, пригнобленого політично, з його темрявою й забобонами, з його стражданнями, показали чим він живе („Лумера“). Показали все стисло, імпресіоністично (поскільки кожен міг), розвинувши в українській літературі до високих вершин новелю й у цьому всьому їхня велика заслуга.

Хай вони не дали виходу із становища, не кинули гучного протесту, але вони підійшли до селянина по-батьківському, вивернули на лице його душу й показали справжній стан речей. Цього з них досить на ті часи.

Теперішній читач нехай зрозуміє, що тоді боротися було тяжко, сили були розпорочені й прибиті і висновки з цього хай робить сам.

Бо серця поетів були переповнені тамтешнім горем і вони могли тільки, мов один, сказати:

„Доле, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не можу далі вже йти“.